

Gubben Rosenbom i Karlskrona

Kungl Amiralitetskyrkan, Ulrica Pia och Rosenbom tillhör Karlskronas mest välbesökta turistmål. Sommartid är antalet besökande mycket stort och Gubben Rosenbom samlar årligen in en icke oansenlig summa till församlingens verksamhet. Men berättelserna om Rosenbom skiftar nästan lika mycket som färgerna på turistbussarna. Varför står han där och vem är han?

Ett besök i Kronoby i Österbotten, som gjordes i januari 2007, hjälpte till på vägen i sökandet.

Varför står Rosenbom utanför Amiralitetskyrkan?

Varför är denna fattiggubbe placerad utanför Amiralitetskyrkan?

Amiralitetskyrkan

Det finns två källor, som kan vara viktiga. Den ena källan är Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa* och den andra är amiralitetspastor Carl-Axel Malmbergs minnesbok om Amiralitetsförsamlingen, som gavs ut i samband med Karlskronas 300-årsjubileum.

Selma Lagerlöf kan hemma på Mårbacka ha haft en bok av den ryske författaren Aleksandr Pusjkin, *Bronsryttaren*, som är en dikt publicerad 1833. Dikten är en hyllning till tsar Peter den store. I Sankt Petersburg utspelar sig i dikten en parallellhistoria till den händelse som äger rum i Karlskrona mellan Karl XI, Rosenbom och Nils Holgersson. Lagerlöf fann kanske i Pusjkins dikt en berättelse, som hon skickligt kunde använda sig av och som dessutom visar, vilket stort intresse för utomnordiska författare, som Lagerlöf hade.

I Carl-Axel Malmbergs bok *Kungl Karlskrona Amiralitetsförsamling 1680 - 1980* står det i kapitlet om Gubben Rosenbom följande:

År 1672 upprättades ett kontrakt mellan svenska kronan och Kronoby socken i Österbotten, vari fastslogs, att socknen årligen, mot befrielse från gängse knekts- och båtsmansrotering skulle

tillhandahålla ”30 duglige skeppstimmermän för amiralitetets skeppsgård”. Ett liknande kontrakt upprättades några år senare med Pedersöre socken i Österbotten. I detta stipuleras, att sockenallmogen allt framgent årligen skall uppställa ”80 duglige och svars gode timmermän för Örlogswarfvat i Karlskrona”. Båda kontrakten förnyades med jämna mellanrum under hela 1700-talet fram till 1809, då Finland skildes från Sverige.

Fattiggubben i Kronoby

Pedersöre storsocken är det som idag utgör Jakobstads-, Karleby och andra intilliggande kommuner.

Fattiggubben vid Jakobstads kyrka

I Karlskrona har vi Finnagränd och Finska kyrkan. Varför heter de så? Amiralitetskyrkans timmer kommer med all säkerhet från Baltikum, men det finns de, som hävdar, att Ulrica Pia en gång stått i Finland och där nedmonterats och på nytt rests i Karlskrona. Föga troligt? Men Amiralitetskyrkan påminner mycket om kyrkorna i Österbotten såväl interiört som exteriört. Utanför kyrkorna i Österbotten eller i deras närhet står det en fattiggubbe och så gör det utanför Ulrica Pia.

Soumen Vaivaisukot eller Finlands fattiggubbar översätts till engelskan *Finlands Wooden men at – alms*, vilket översatt kan bli ”Allmosegubbarna”. Just allmosor är det, som gubbarna i Österbotten vädjar om till fattiga och sjuka.

I Finland finns idag 119 träskulpturer, varav en är avbildad som kvinna. Den 120:e skulpturen är en tavla i Reso kyrka. Fattiggubbarna finns från Helsingfors i söder till Uleåborg i norr med koncentration till västra Finland och Österbotten i synnerhet. Fattiggubben i Larsmo är Österbottens äldsta, på plats sedan 1782.

Fattiggubben vid Larsmo kyrka, Österbottens äldsta

Rötterna går tillbaka till medeltidens offerstockar, dessa ihåliga och med järnband försedda sparbössor. De påvliga dekreten kan spåras till åren från 1213 och 1308.

Reformationen avskaffade offerstockarna. 1571 års kyrkoordning nämner, att kollekter skall samlas in till sjukhus och insamlas i stockar eller kistor. Fattigstockarna kan härledas till år 1649, då drottning Kristina befallde, att fattigstockar skulle uppsättas på offentliga platser. Helgon som bilder skulle vara otänkbart, då detta inte är förenligt med Luthersk tradition. I stället förekom bilder på de bibliska personerna Bartimaios, en blind tiggare, som satt utanför Jerikos stadspört, omnämnd i bl.a. Markus 10:46 och Lasarus, den arme mannen med bölder. Dessa två förekom som fattigstockar i Seester i Nordtyskland och är daterade till 1613.

År 1772 hävdades det, att fattiggubbarna finns överallt i Sverige. Detta syftar på Österbotten, som då var svenskt. I Karleby (Kokola) finns en anteckning, att fattigbössan inbringar 20 öre år 1671. Traditionen med fattiggubbar har sin begynnelse i just Karleby och Pedersöre storsocken.

Välbärgade människor bar i synnerhet ansvar för fattigvården. Under 1700-talet började en mer organiserad fattigvård växa fram i Sverige/Finland. 1686 års kyrkolag påbjöd, att varje församling skulle sörja för sina fattiga

En anledning, som först kan tyckas oväsentlig, blir mer intressant, när man betraktar den lite djupare. Finlands befolkning är framförallt boende längs kusten. Just vid kusten skedde handeln. Pengar var därför en vanlig företeelse och i stället för att frakta mjöl, kött och andra förnödenheter till de fattiga, gav man penninggåvor till fattiggubbarna.

I Österbotten har man historiskt ägnat sig åt skeppsbyggeri. I Kronoby socken fanns Jouxholmens amiralitets skeppsvarv från slutet av 1600-talet till 1700-talets början. Galjonsfigurer, som vi kan betrakta på Marinmuseum i Karlskrona, var också något, man ägnade sig åt på varvet i Jouxholmen. Galjonsfigurerna var inga helgonbilder och de, som snidade dessa, nyttjades också, då en fattiggubbe skulle tillverkas. Även detta släktskap – varv och fattiggubbe – är alltså tydligt.

Minnessten, skeppsvarvet på Jouxholmen

Infarten till skeppsvarvet, idag museum

Det var naturligt, att man som förebild till fattiggubbarna använde sig av de efter krigen kringvandrande och tiggande krigsinvaliderna. Fattiggubbarna i Österbotten, till skillnad från fattiggubben i Karlskrona, är ofta enbenta och stödjer sig på en krycka eller käpp. Många av fattiggubbarna är klädda i soldatens klädsel under 1808 - 1809 års krig.

Finlands äldsta gubbe finns vid Hauho kyrka 5 mil öster om Tammerfors och kallas Bartamaios, vars livsöde tidigare beskrivits. Denna gubbe har fått ett hugg i huvudet av en rysk sabel, då kyrkan plundrades av en trupp ryska soldater

En del av gubbarna härstammar från 1700-talet, andra är betydligt yngre. Upphovsmännen är utslutande män av folket; bysnickare, timmermän, kyrko- och skeppsbyggare.

Man delar in fattiggubbarna i tre kategorier:

- a. Södra Finland. 100 – 150 cm höga. Barhuvade reliefer.
- b. Mellanösterbottniska typen. 120 – 180 cm höga. Barhuvade reliefer.
- c. Nordliga. Helfigurer. Står fritt eller lutade mot en vägg. Har hatt på huvudet. 160 – 195 cm.

Rosenbom tillhör den sistnämnda typen. Ofta står det: *Den som hjälper en fattig han lönar Herren, som belönar Honom tillbaka.*

Kronobys fattiggubbe bär texten: *Tänk på mig, då dig går väl, vilket syftar på Går det bra i livet, så nog skall fattiggubben få sin del.*

En kunglig resolution undertecknad 1674 uttryckte, vilka socknar som skulle bilda stommen i den svenska flottans bemanning. Däri ingick inte Kronoby. Kronoby hade redan 1672 tecknat ett kontrakt med amiralitetet att hålla 30 timmermän i kronans tjänst Jacobus Brennerus (Jacob Brenner), kyrkoherde i Kronoby, låg bakom detta kontrakt. (30 timmermansrotar)

1681 börjar Kronobyborna att arbeta vid örlogsvarven, i det som idag återstår av det en gång så väldiga Sverige. 150 man börjar sin tjänst i Karlskrona samma år. 1746 finns det 27 timmermän i Karlskrona från just Kronoby. Fram till 1809 varade detta kontrakt.

I Kungliga Karlskrona Amiralitetsförsamling omnämns gubben utanför Amiralitetskyrkan första gången den 17 december 1793. Det är mycket troligt, att någon vid denna tid skapar Rosenbom i Karlskrona. Båtsmännen och skeppstimmermännen ansågs vara en andra klassens medborgare. De var svenskar, men ändå inte. De behandlades ofta illa och man var snål i sitt förhållningssätt mot dem.

Gubben Rosenbom

Fattiggubben utanför Amiralitetskyrkan är förmodligen ett arv från Österbotten. Men Rosenbom är också skapad för att påminna om fattigvården och uppfyllandet av 1686 års kyrkolag. Men han kan också vara en protest mot den svenska överheten.

Kronobybon Jan-Erik Rudnäs har dokumenterat alla Finlands och Sveriges fattiggubbar. I Sverige finns förutom Rosenbom ytterligare nio gubbar. Markus Leppo historiker vid Helsingfors universitet och arkitekt Kaija Santaholma har båda dokumenterat kring gubbarna och bedömt, att ursprunget är Österbotten.

JAN-ERIK RUDNÄS

FATTIGGUBBARNA I FINLAND OCH SVERIGE

Hauho, Finlands äldsta

Soini, vår enda dam

Rosenbom i Karlskrona

Temmes, Finlands största

Larsmo, sv.Österbottens äldsta

Särkisalo, Finlands minsta

Vem var Rosenbom

I Sven-Öjvind Swahns bok *Gubben Rosenbom och andra historier från Karlskrona*, skulle förebilden för Rosenbom vara konstapelmathen (Mått) vid flottan Mats Rosenbom och han skulle av frusit ihjäl vid kyrkotrappan nyårsafton 1717 efter att ha gått en tiggarevandring på Drottninggatan nyårsaftonens eftermiddag och kväll.

Mats Rosenbom har funnits i Karlskrona och ägde enligt fastighetsförteckning redan år 1700 ett hus vid Sundsmaren, nuvarande Chapmansplan. Om denna Mats Rosenbom var förebild för fattiggubben, så har han avlidit redan 1706 eller möjligen 1711. Han var i så fall konstapel vid flottan, en underofficer, som hade att hantera kanoner, kulor och krut. Enligt tillgängliga kyrkoböcker fick åren 1706 och 1711 konstapelänkor pengar efter avliden make, så kallad nådemånad. Vilket år, som är det rätta är omöjligt att säga. Rosenbom kan också ha avlidit på annan ort, t.ex. vid kriget mot Polen 1705 - 1706. Det är med all säkerhet inte Mats Rosenbom, som stått modell för fattiggubben.

I Kronoby hävdar man, att gubben fått sitt namn efter en bokhållare vid Amiralitetets skeppsbyggeri, Anders Rosenbom, som fanns vid varvet på 1690-talet. Han var känd för sin snålhet och de finska skeppstimmermännen skulle som hämnd för bokhållarens girighet ha skapat Gubben Rosenbom.

När namnet Rosenbom dyker upp första gången är oklart, men troligen först in på 1800-talet och då endast med Gubben.

Med nuvarande underlag är det omöjligt att säga, vem som stått modell för gubben.

Gubben Rosenbom idag

Den ursprungliga Gubben Rosenbom står idag inne i kyrkan nött av väder och vind. Gubben utanför är ett verk av bildhuggaren vid örlogsvarvet Karl Karlsson, mest känd som Hästö-Kalle. Han gjorde kopian 1956 av teak från ett skrotat pansarskepp.

Även Hästö-Kalles gubbe har under 65 år påverkats av vädrets makter och våren 2007 genomfördes en omfattande reovering av gubben vid Kockums, Karlskronavarvet.

Hästö-Kalle. Foto Lennart Bergquist

Nils Holgersson

Selma Lagerlöfs bok ”Nils Holgerssons underbara resa” kom ut första gången den 24 november 1906. På etthundraårsdagen avtäcktes vid infarten till kyrkan skulpturen ”Sprungen ur boken” skapad av konstnären Ralf Borselius från Hammenhög. Skulpturen har tillkommit genom en donation av till Stadsbudskåren i Karlskrona, som i samband med avtäckningen överlämnade statyn till Amiralitetsförsamlingen. Det är utan tvekan så, att Selma Lagerlöfs bok gjort Rosenbom känd över delar av världen. Men beträffande Gubben har hon frl. Rosenbom fanns inte ombord på Dristigheten under Viborgska gatloppet.

Kronoby i Finland

Kronoby ligger cirka 11 mil norr om Vasa och med Jakobstad som närmaste större stad. Kronoby kommun har cirka 6 700 invånare och utgör en utpräglad jordbruksbygd. Den största arbetsgivaren är en förpackningsindustri med 450 anställda följd av kommunen med 430.

Kronoby är i dag en av Finlands cirka 250 kommuner. 84% av invånarna är svenskspråkiga. Svenska folkpartiet dominerar stort i politiken.

Förutom tidigare nämnd industri förekommer tillverkning av lantbruksmaskiner, läder, tryckimpregnerade stolpar m.m.

Prost startade skeppsvarv

Mitt ute i den finska ödemarken ligger ett museum, som påminner om det amiralitets skeppsvarv som var beläget här åren 1673 – 1704 och där det under denna period byggdes 63 skepp, i huvudsak lastdragare. Mitt i området stod en minnessten, där namnet Karlskrona förekom och detta med anledning av, att skeppstimmermän från trakten drog till Karlskrona från 1680. Att verksamheten fick en kort livslängd beror dels på bristen på skeppstimmermän men också på landhöjningen, som omöjliggjorde sjösättning av fartygen. Sedan varvet lades ned 1704 är landhöjningen på platsen cirka 3 meter. Den som startade verksamheten vid varvet var prosten i församlingen, Jacobus Bennerus.

Museet har kunnat byggas upp tack vare ”talko” från markägaren, Jan-Erik Nyros. Talko är finska för ideellt arbete.

Kronoby församling och kyrka

Kronoby kyrka från mitten av 1800-talet är liksom Ulrica Pia i Karlskrona en korskyrka i trä. Till kyrkan hör också en klockstapel och det är i anslutning till denna, som fattiggubben är placerad. Nuvarande fattiggubbe är från 2006 och ersatte då en gammal med samma utseende. I kyrkan finns bland annat en vägg med altarmålningar, 12 stycken, som nästan i serieform beskriver olika episoder från bibeln.

Kronoby kyrka och klockstapel

Andra besöksmål

I Kronoby har en gång funnits en av Finlands två spetälskekolonier. Platsen heter Korpholmen och på platsen har i dag Hembygdsföreningen byggt upp den gamla kyrkan i en autentisk återgivning. Kyrkan invigdes i juli 2007, när Kronoby kommun firade 400 år.

Hembygdsgården, gamla byskolan, folkhögskolan, Kronoby kommunkontor, båtmuseet i Bosund, Larsmo kyrka och fattiggubbe samt Jakobsstads kyrka och museum är andra mål värda att besöka. Folkhögskolan, som är en av 16 i Finland, drivs av fem kommuner, nämligen Karleby, Kronoby, Jakobsstad, Pedersöre och Larsmo. Totalt genomgår cirka 1000 elever årligen utbildning vid skolan.

Spår av Blekinge

I hembygdsgården fanns bonader, som mycket påminde om Blekingesöm. Det sägs, att kvinnor, som följde skeppstimmermännen till Karlskrona och återvände till Kronoby, tog med sig detta hantverk.

Hemslöjd från Kronoby

Det kan vara så, att vår egen blekingseka skulle inspirerats av den österbottniska fälbåten. Fälbåtar finns i stor omfattning vid Båtmuseet i Bosund. Vissa typer av fälbåtar påminner starkt om blekingsekan. Fälbåten är dock byggd i fur, eftersom ek saknas i dessa trakter. Den fallande stäven, bordläggningen och akterspegeln, som finns på vissa fälbåtar kan ha varit inspirationskälla för blekingsekan. Fälbåten används i huvudsak av säljägare, men har självklart också andra användningsområden. I vissa fälbåtar är akterspegeln möjlig att ta bort. Detta var till för, att man skulle kunna ta ombord kreatur i båten. I Blekinge kallades i äldre tider akterspegeln på blekingsekan för kobjälke.

Avslutning

Denna artikel ska försöka visa, varför Rosenbom står, där han står. Men vem Rosenbom egentligen var, är fortfarande ett frågetecken. Besöket i Finland gav vissa ledtrådar, men gav också mycket kunskap om de skeppstimmermän som lämnade området för tjänst i Karlskrona och de ömsesidiga influenser som finns mellan Karlskrona och Österbotten.

Ovanstående artikel är ett utdrag av en artikel ur Årsbok för Marinmusei vänner 2007 skriven av amiralitetspastor Henrik Lindén och undertecknad redaktör.

Foto Olle Melin